

مزارات اهل بیت پیامبر

(صلی الله علیه و آله و سلم)

در اردن و فلسطین اشغالی

احمد خامه یار

چکیده

اردن و فلسطین شامل بخش‌های جنوبی سرزمین شام است که تعداد قابل توجهی از اماکن مقدس و زیارتگاه‌های ادیان بزرگ آسمانی و فرق و مذاهب مختلف اسلامی را در خود جای داده است. در این میان زیارتگاه‌هایی نیز منسوب به اهل بیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم وجود دارد که با حضور گسترده تشیع در این سرزمین‌ها در قرون اولیه اسلامی بی ارتباط نیست. در این نوشتار به معرفی مهم‌ترین مزارات اهل بیت علیهم‌السلام در دو کشور اردن و فلسطین اشغالی پرداخته شده است.

کلیدواژه‌ها:

زیارتگاه‌های اسلامی، اهل بیت علیهم‌السلام، اردن، فلسطین، شام.

مقدمه

سرزمین شام، واقع در غرب آسیا و شرق دریای مدیترانه، از کهن ترین زیست‌گاه‌های انسان و مراکز تمدن بشری به شمار می‌آید. این منطقه به علت وقوع بسیاری از اماکن مقدس و قبور و مزارات بسیاری از پیامبران الهی در آن، همواره مورد توجه پیروان ادیان بزرگ آسمانی شامل یهودیت، مسیحیت و اسلام بوده است.

این سرزمین در سده اول اسلامی تحت حاکمیت مستقیم بنی امیه قرار داشت و پس از سقوط امویان، در قلمرو خلفای عباسی قرار گرفت. از قرن چهارم هجری و با تأسیس چندین دولت شیعی در مناطق مرکزی جهان اسلام، از جمله دولت حمدانیان در شمال شام، تشیع در این سرزمین انتشار قابل توجهی یافت.

دو سرزمین اردن و فلسطین که امروزه هر یک به کشوری تبدیل شده است، بخش‌های جنوبی سرزمین شام را شامل می‌شود و شواهد تاریخی نشان می‌دهد که در قرن چهارم، تشیع در این مناطق نیز گسترش یافته است. به طوری که مقدسی (۳۶۶-۳۸۰ ق)، جغرافی دان بزرگ مسلمان، که اهل بیت المقدس بوده و کتاب وی احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم، از مهم ترین منابع جغرافیایی اسلامی به شمار می‌آید، در لابه لای سخن خود درباره فرق و مذاهب موجود در شهرهای اردن و فلسطین در زمان خود، نوشته است: «(و اهل طبریه و نصف نابلس و قدس و اکثر عمّان شیعه)» (اهل طبریه و نیمی از اهل نابلس و قدس و بیشتر اهل عمّان شیعه هستند).^(۱)

در قرن پنجم هجری، اردن و فلسطین تحت تسلط خلافت فاطمی مصر درآمد و در سایه این دولت، نفوذ تشیع در این مناطق ادامه یافت. اما با تسلط سلجوقیان و بعدها ایوبیان بر این مناطق و مبارزه آنان با تشیع و نیز پس از اشغال بیشتر شهرهای فلسطین به دست صلیبیان، شیعیان به سمت مناطق کوهستانی لبنان مهاجرت کردند و بعدها جامعه شیعه جبل عامل را تشکیل دادند.

هنوز در اردن و فلسطین زیارتگاه‌هایی از آن شخصیت‌های مقدس و مورد احترام شیعه به ویژه اهل بیت پیامبر ﷺ وجود دارد که بسیاری از آن‌ها در دوره نفوذ و گسترش تشیع - به ویژه در دوره فاطمیان - ساخته شده و در دوره‌های بعدی بازسازی شده است. البته برخی از زیارتگاه‌های اهل بیت ﷺ در فلسطین، امروزه از بین رفته و یا پس از اشغال این سرزمین از سوی رژیم صهیونیستی، تغییر کاربری داده است.

نوشتار حاضر به معرفی مهم‌ترین زیارتگاه‌های اهل بیت ﷺ در دو کشور اردن و فلسطین اختصاص دارد. متأسفانه به علت عدم امکان تحقیق میدانی در شرایط کنونی، ناچار به تحقیق کتابخانه‌ای اکتفا کرده‌ایم. به ویژه از تحقیقات پژوهشگران عرب از جمله مرحوم عبدالله منخلص (در گذشته ۱۹۴۷ میلادی) - از اعضای «مجمع اللغة العربیه» (جمعیت زبان عربی) در دمشق - که گزارش نسبتاً جامعی از مزارات اهل بیت ﷺ در فلسطین - پیش از اشغال آن - ارائه داده است، بهره برده‌ایم. اما نکاتی را از منابع دیگر استخراج کرده و مطالب جدیدی به این تحقیقات افزوده‌ایم.

الف) اردن

۱. مزار جعفر بن ابی طالب در روستای مزار

جعفر بن ابی طالب، ملقب به «جعفر طیار»، پسر عموی پیامبر اسلام ﷺ و برادر گرامی امیرالمؤمنین علی ﷺ است. او سومین فرزند ابوطالب بود و از امام علی ﷺ ۱۰ سال بزرگ‌تر بود. جعفر طیار از نخستین کسانی بود که حتی پیش از این که حضرت پیامبر ﷺ در خانه ارقم دعوت به اسلام را آشکار کند، به آن حضرت ایمان آورد. او در هجرت دوم مسلمانان به حبشه، همراه با همسرش اسماء بنت عمیس به این سرزمین هجرت نمود و در آنجا باقی ماند؛ تا این که در سال ۷ ق هم‌زمان با جنگ خیبر به مدینه بازگشت. پس از ورود به مدینه، پیامبر اسلام ﷺ او را در آغوش کشید و گفت: «نمی‌دانم کدام خبر مرا بیشتر خوشحال کرد؟ فتح خیبر یا آمدن جعفر؟»

رسول اکرم صلی الله علیه و آله در سال ۸ ق، جعفر را به جنگ مؤته در سرزمین اردن فرستاد و او در این جنگ، پس از قطع شدن دست‌هایش و با بدنی که بیش از ۹۰ زخم برداشته بود، و با سنی کمتر از ۴۰ سال به شهادت رسید. از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله روایت شده است که: «خداوند به جای دست‌های بریده جعفر، دو بال به او عطا کرد که با آن در بهشت پرواز می‌کند.» از این رو در اسلام به لقب «طیار» معروف شده است. همچنین گفته‌اند که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره او گفته است: «جعفر در خلقت و در اخلاق، شبیه من است.» (۲)

زیارتگاه جعفر طیار در روستای «مزار»، در استان «کرک» در کشور اردن قرار دارد. نزدیک روستای مزار، روستای «مؤته» که محل وقوع جنگ مؤته بوده، واقع است. نزدیک قبر جعفر طیار، قبور دو تن از دیگر شهدای جنگ مؤته یعنی زید بن حارثه (صحابی و فرزند خوانده پیامبر) و عبدالله بن رواحه (از صحابه جلیل‌القدر رسول خدا) قرار دارد. این سه مزار امروزه مهم‌ترین مجموعه زیارتگاهی را در کشور اردن تشکیل داده است.

کتیبه‌های باقی‌مانده در ساختمان زیارتگاه، حاوی تواریخ بازسازی آن در

دوره‌های تاریخی مختلف است. قدیمی‌ترین این کتیبه‌ها، به خط کوفی و از دوره فاطمی است و بیانگر اهتمام فاطمیان به این زیارتگاه است. همچنین دو کتیبه از دوره مملوکی، بیانگر بازسازی آن در سال ۷۲۷ ق به دست بهادر بدری ملکی ناصری، نائب السلطنه (والی) مملوکی در منطقه کرک، و در سال ۷۵۲ ق به دست شمس‌الدین هارونی (در دوره پادشاه مملوکی الناصر محمد) است. کتیبه‌ای نیز از دوره عثمانی، بیانگر بازسازی آن در سال ۱۳۳۱ ق به دست قهرمان سیفی افندی است.^(۳) البته منابع تاریخی نیز از بازسازی و توسعه زیارتگاه در نیمه دوم سده هفتم ق به دست سلطان الظاهر بیبرس مملوکی و اختصاص دادن اوقافی برای آن، سخن گفته‌اند.^(۴)

در فاصله سال‌های ۱۹۳۰ تا ۱۹۳۴ میلادی، به دستور ملک عبدالله بن ملک حسین پادشاه اردن، مسجد بزرگی با سه گنبد و دو مناره در محل زیارتگاه جعفر طیار احداث و دو گنبد کوچک‌تر نیز بر روی قبور زید بن حارثه و عبدالله بن رواحه ساخته شد.^(۵) گفته می‌شود در زمان این بازسازی، قبر جعفر طیار دچار آسیب شد و بدن مطهر وی در قبر رؤیت گردید که پس از گذشت قرن‌ها با لباس خونین خود،

سالم و تازه باقی مانده بود.^(۶)

در اواخر قرن ۲۰ میلادی، وزارت اوقاف اردن، زیارتگاه را توسعه داد و ساختمان جدیدی در کنار ساختمان قدیمی آن ساخت. همچنین در سال ۱۴۲۰ ق، با تلاش و هزینه محمد برهان‌الدین، داعی مطلق کنونی فرقه بهره (از فرق اسماعیلیه) در هند، ضریح زیبایی از نقره بر روی قبر شریف جعفر طیار نصب شده است. این ضریح به شکل مربع و بدنه آن با نقوش و تزئینات و کتیبه‌های قرآنی به خط ثلث آراسته شده است.

۲. محل شهادت جعفر طیار در روستای مؤته

روستای مؤته - واقع در ۱۲ کیلومتری شهر کرک اردن - روستایی است که در محل وقوع جنگ مؤته قرار دارد. در این روستا بقایای یک زیارتگاه تاریخی وجود دارد که به نام «مشهد» شناخته می‌شود و در واقع محل شهادت جعفر طیار دانسته شده است. قدمت بقایای فعلی آن به دوره ایوبی یا مملوکی باز می‌گردد. اما در گذر زمان ویران و به تلی از سنگ و خاک تبدیل شده بود که تنها یک طاق سنگی از میان آن سر برآورده

بود. بخش آثار اسلامی وزارت اوقاف اردن در این محل کاوش‌های باستان‌شناسی انجام داد که در جریان آن، همه بقایای بنا از زیر خاک بیرون آورده شد. این کاوش‌ها نشان داده است که طاق باقی‌مانده، یکی از چهارطاقی اصلی بنا بوده که بر فراز آن گنبدی برپا بوده و همچنین بنا دارای محرابی در ضلع جنوبی و یک ورودی و اتاق‌هایی در ضلع شمالی بوده است. در میان اتاق نیز یک قبر سنگی نمادین به نشانه محل شهادت جعفر طیار به چشم می‌خورد. شایان ذکر است که در فاصله حدود پانصد متری جنوب این زیارتگاه نیز بقایای زیارتگاه دیگری وجود دارد که ظاهراً محل شهادت عبدالله بن رواحه - از صحابه بزرگ پیامبر اسلام ﷺ - به شمار آمده است.^(۷)

۳. مزار زید بن علی علیه السلام

زید شهید فرزند بزرگوار امام زین العابدین علیه السلام است که در سال ۱۲۱ ق بر خلیفه اموی هشام بن عبدالملک قیام کرد و گروهی با او بیعت و همراهی کردند و در جنگی که میان آنان با امویان در گرفت، زید و بسیاری از هوادارانش به شهادت رسیدند. پس از قیام زید، گروهی از شیعیان و مسلمانان قائل به امامت او شدند و فرقه زیدیه را به وجود آوردند. درباره زید و قیام وی در منابع و کتاب‌های مختلف، سخن به فراوانی گفته شده است.

بر اساس منابع تاریخی، پس از شهادت زید بن علی علیه السلام، سر او را از تن جدا کردند و بدنش را در کوفه گرداندند. سپس جنازه وی را آتش زدند و نیمی از خاکسترش را در رود فرات و نیم دیگر را در میان مزارع ریختند.^(۸) سر بریده او را نیز در سال ۱۲۲ ق به مصر فرستادند و در مسجد جامع آنجا نصب کردند.^(۹) اما مصری‌ها به دفن آن اقدام کردند که محل آن تا به امروز زیارتگاه باقی‌مانده است. در کشور اردن، در روستای «ریه» در شمال شهر کرک، مزاری منسوب به زید بن علی علیه السلام وجود دارد که البته در گذر زمان ویران شده و امروزه تنها بقایای اندکی از آن باقی‌مانده است.

ب) فلسطین اشغالی

۱. مقام‌ها و مزارهای منسوب به امام علی علیه السلام

در فلسطین مزاراتی منسوب به امام علی علیه السلام وجود داشته که ریشه پیدایش برخی از آن‌ها، خواب و رؤیا بوده و برخی نیز تنها جنبه نمادین داشته است و عامل پیدایش آن را باید در اهتمام و احترام اهالی بومی این مناطق به امیرالمؤمنین علیه السلام جستجو کرد.

یکی از این مزارات، مشهد امام علی علیه السلام در مجاورت «عین البقر» (= چشمه گاو) در شهر عکا - واقع در شمال فلسطین در ساحل دریای مدیترانه - بوده است. عین البقر چشمه‌ای مقدّس به شمار می‌آمده و درباره آن چنین باوری وجود داشته است که: «از این چشمه، گاو برای آدم علیه السلام خارج شد، و با آن به کشاورزی پرداخت». علی بن ابی بکر هروی (۶۱۱ ق) درباره زیارتگاه مورد نظر نوشته است: «در کنار این چشمه مشهدی منسوب به علی بن ابی طالب علیه السلام وجود دارد، و [علت این انتساب] آن است که فرنگ (= صلیبیان) آن را به کلیسا تبدیل کردند و یک متولّی بر آن گماشتند، تا به بازسازی و خدمت‌گزاری به آن پردازد. او صبح روز بعد گفت: در خواب شخصی را دیدم که به من می‌گوید: «من علی بن ابی طالب هستم! به آن‌ها بگو اینجا را به حالت مسجد بازگردانند، و الاّ هر کس در آن اقامت گزیند، به هلاکت خواهد رسید.» آن‌ها سخن او را نپذیرفتند و شخص دیگری را بر آنجا گماشتند. اما صبح روز بعد او را مرده یافتند. پس آن را تا به امروز، به حالت مسجد رها کردند.»^(۱۰) به نوشته عبدالله مخلص، در کنار چشمه مزبور، زیارتگاه یا مسجدی باقی نمانده است.^(۱۱)

علاوه بر زیارتگاه فوق، عبدالله مخلص به سه مزار دیگر منسوب به امام علی علیه السلام اشاره کرده است. مزار اول، در میان قبرستانی به نام «رجال العامود» در شهر نابلس، در کنار جاده این شهر به بیت المقدس قرار دارد. مزار دوم در حومه شهر رمله -

واقع در میان بیت المقدس و یافا (تل آویو امروزی) - در کنار جاده این شهر به شهر «لُد» واقع است. این مزار به صورت قبر نمادینی است که در میان یک باغ قرار دارد و در اسناد اوقاف تحت عنوان وقف امام علی علیه السلام ثبت شده است. مزار سوم نیز در منطقه «باب الواد» در میان جاده بیت المقدس به یافا واقع است و به صورت یک چهاردیواری ساخته شده از سنگ و بدون سقف است. (۱۲)

۲. زیارتگاه رأس الحسین علیه السلام در عسقلان

شهر عسقلان تا پیش از حمله صلیبیان به سرزمین شام، از شهرهای مهم فلسطین در ساحل دریای مدیترانه بوده است. اما صلاح الدین ایوبی از ترس این که صلیبیان این شهر را تصرف کنند (و به پایگاهی برای آنان تبدیل شود)، آن را در سال ۵۸۷ ق ویران کرد. (۱۳)

در خارج از دیوارهای شهر تاریخی عسقلان، بر روی تپه مرتفعی در جنوب شرقی روستای جوره و جنوب غربی شهر مجدل، زیارتگاهی به نام «رأس الحسین علیه السلام» قرار داشته است (۱۴) که در طول تاریخ از مهم ترین و مشهورترین زیارتگاه های اهل بیت علیهم السلام در فلسطین به شمار می آمده است. علت اهمیت و شهرت این زیارتگاه آن بوده است که بر اساس یک قول، سر شریف امام حسین علیه السلام در این مکان دفن شده بود؛ اما بعدها خلفای فاطمی مصر، این سر را به قاهره انتقال دادند.

در منابع تاریخی، هیچ اشاره ای مبنی بر این که چگونه سر امام حسین علیه السلام به این نقطه رسیده، یافت نشده است. تنها از ابن میسر مصری (۶۷۷ق) نقل شده است که الافضل شاهنشاه فرزند بدرالجمالی در سال ۴۹۱ق وارد عسقلان شد و از داخل خرابه ای، سر امام حسین علیه السلام را خارج کرد و در همان محل مسجدی ساخت و سر را به آنجا بازگرداند. به قول دیگری نیز امیرالجبوش بدرالجمالی - وزیر المستنصر بالله فاطمی - ساخت مسجد را آغاز کرد و فرزندش الافضل آن را به پایان برد. (۱۵) البته در داخل این زیارتگاه، منبر چوبی نفیسی وجود داشته که بر

اساس کتیبه‌های موجود بر بدنه آن، المستنصر بالله فاطمی (حکومت: ۴۲۷-۴۸۷ق) سر امام حسین علیه السلام را در عسقلان آشکار کرد و این منبر نیز به دستور بدرالجمالی در سال ۴۸۴ ق ساخته شد،^(۱۶) و با استناد به متن این کتیبه‌ها، به نظر می‌رسد قول دوم ابن میسر صحیح باشد. شایان ذکر است که منبر مزبور، پس از تخریب شهر عسقلان، به مسجد و زیارتگاه حضرت ابراهیم علیه السلام در شهر الخلیل انتقال یافت و تا به امروز در آنجا نگهداری می‌شود.

در نیمه سده ششم هجری، طلائع بن زُزَیک (۵۵۶ق) - وزیر الفائز فاطمی - از بیم اشغال عسقلان به دست صلیبیان، تصمیم گرفت سر امام حسین علیه السلام را از آنجا به قاهره منتقل کند. برای همین در «باب زُوَیله» قاهره مسجدی ساخت تا سر را آنجا دفن کند. اما پس از وصول سر به قاهره، به دستور الفائز سر را به کاخ خلفای فاطمی منتقل کردند و پس از ساختن زیارتگاهی برای آن در سال ۵۴۹ ق، سر را در آنجا دفن کردند.^(۱۷) به گفته ابن میسر، سر را در سال ۵۴۸ ق به قاهره منتقل کردند و آن را در سرداب «قصر زمرد» قرار دادند و سپس نزدیک «قبة الدیلم» دفن کردند.^(۱۸) این مکان تا به امروز به عنوان زیارتگاه رأس الحسین علیه السلام در قاهره پابرجا و یکی از مهم‌ترین مزارات اهل بیت علیهم السلام در مصر به شمار می‌آید.

با این حال، در منابع جغرافیایی اسلامی اشاره شده است که زیارتگاه عسقلان پس از انتقال سر به قاهره نیز همچنان محل زیارت مردم باقی مانده است.^(۱۹) از جمله زکریای قزوینی در توصیف آن چنین گفته است که زیارتگاهی عظیم با ستون‌هایی از مرمر است و محل دفن سر امام حسین علیه السلام، از سوی مردم تبرک می‌شود.^(۲۰) شیخ عثمان الطَّبَّاع (۱۳۷۰ق) نوشته است که این زیارتگاه در دوره‌های متأخر به ویرانه‌ای تبدیل شده بود و فقط نشان مقام سر امام حسین علیه السلام باقی مانده بود. اما به دستور و کوشش رؤوف پاشا، والی بیت المقدس در دوره عثمانی، در سال ۱۳۰۵ ق بازسازی شد.^(۲۲)

با استناد به نوشته مخلص، تا زمان وی - یعنی پیش از اشغال فلسطین از سوی

رژیم صهیونیستی - این زیارتگاه پابرجا و مورد توجه اهالی بوده است. (۲۲) اما متأسفانه پس از اشغال خاک فلسطین در سال ۱۹۴۸ میلادی، نیروهای ارتش رژیم صهیونیستی در تاریخ ۱۹۴۸/۱۱/۵ این زیارتگاه را به طور کامل منهدم کردند. (۲۳)

در یک دهه اخیر، بهره‌های هند محل این زیارتگاه را که امروزه در محوطه مرکز پزشکی Barzilai در شهر اشکلون (نام جدید عسقلان) (۲۴) قرار دارد، شناسایی، و در آنجا سکوی کوچکی از سنگ مرمر سفید برای زیارت و نماز خواندن احداث کرده‌اند. (۲۵)

۳. مزار فاطمه دختر امام حسین علیه السلام

فاطمه دختر بزرگوار امام حسین علیه السلام، مادرش ام اسحاق بنت طلحه بن عبیدالله تمیمی، و همسر وی نیز حسن مثنیٰ فرزند امام حسن مجتبی علیه السلام بوده است. بر اساس منابع تاریخی، ایشان در سال ۱۱۷ هـ ق در مدینه منوره از دنیا رفت. با این حال چندین مزار در نقاط دیگری از جمله در شهر موصل در عراق و نیز در قبرستان باب الصغیر در دمشق، به ایشان منسوب می‌باشد.

در فلسطین نیز در روستای بنی نعیم - از توابع شهر الخلیل - مزار دیگری به ایشان منسوب است. به نوشته مخلص، این مزار در داخل غاری قرار دارد که برای ورود به آن باید از چهار پله پایین رفت. پس از ورود به غار، در سمت چپ صورت قبری وجود دارد که بر روی آن سنگ قبری حاوی کتیبه‌ای به خط کوفی تزئینی از دوره فاطمی به چشم می‌خورد. در این کتیبه، به انتساب این قبر به فاطمه دختر امام حسین علیه السلام تصریح شده است. در سمت راست دیوار غار نیز کتیبه دیگری حاوی سه بیت شعر در ستایش صاحب مزار وجود دارد. در نزدیکی مزار، مسجدی قدیمی وجود دارد که گفته شده در محل ایستادن حضرت لوط علیه السلام و مشاهده عذاب قوم خود ساخته شده است. در نزدیکی این مسجد نیز مسجد دیگری وجود دارد که در داخل آن قبر حضرت لوط علیه السلام قرار دارد. (۲۶)

۴. مزار سکینه دختر امام حسین علیه السلام و عبدالله بن عباس بن امام علی علیه السلام در طبریه

در شهر طبریه در ناحیه شمال شرقی فلسطین اشغالی، زیارتگاهی وجود دارد که بر اساس کتیبه موجود در آن، زیارتگاه سکینه دختر امام حسین علیه السلام و عبدالله فرزند عباس بن امام علی علیه السلام معرفی شده است. بر اساس این کتیبه، ساختمان زیارتگاه به دستور فارس الدین البکی عادل منصوری، نایب پادشاه مملوکی در مناطق صفد و شقیف، در سال ۶۹۴ ق ساخته شده است. کتیبه دیگری نیز وجود دارد که در آن، نام و توصیف باغ‌ها و زمین‌هایی که فارس الدین نامبرده - بانی مزار - در شهر طبریه وقف زیارتگاه کرده، آمده است. (۲۷) شایان ذکر است که علی بن ابی‌بکر هروی به وجود این زیارتگاه در طبریه اشاره کرده (۲۸) و این نشان می‌دهد که ساختمان آن لااقل از قرن ششم هجری پابرجا و شناخته شده بوده است.

درباره انتساب این مزار به سکینه دختر امام حسین علیه السلام، باید گفت که علاوه بر این زیارتگاه، مزارات دیگری نیز از جمله در قبرستان باب‌الصغیر دمشق و همچنین در

شهر قاهره پایتخت مصر به این بانوی بزرگوار منسوب می‌باشد. اما با توجه به این که به گواهی بیشتر منابع تاریخی، ایشان در سال ۱۱۷ ق در مدینه منوره درگذشته است (۲۹)؛ نمی‌توان برای هیچ یک از این مزارات اعتبار و سندیت تاریخی قائل شد. درباره قبر عبدالله بن عباس بن علی علیه السلام نیز عبدالله مخلص ابراز عقیده کرده است که این قبر در واقع قبر ابوالطیب محمد بن حمزه علوی (م ۲۹۱ ق) - از نوادگان حضرت ابوالفضل عباس علیه السلام - است که به دستور طنج - پدر اخشید (مؤسس امارت اخشیدیان) - در طبریه به شهادت رسید؛ (۳۰) و این نظریه قابل قبول به نظر می‌رسد.

ابن سعید اندلسی (۶۷۳ ق)، درباره کیفیت شهادت ابوالطیب علوی چنین نقل کرده است: «ولم یزل طنج علی دمشق وطبریه وابنه محمد المعروف بالآخشید یخلفه علی طبریه. وکان بطبریه ابوالطیب العلوی محمد بن حمزه بن عبدالله بن العباس بن الحسن بن عبیدالله بن العمامر (کذا) بن علی بن ابی طالب صلوات الله علیه. وکان وجه طبریه شرقاً وملكاً وقوه وعتاقاً، فکتب الاخشید الی ابیه طنج یدکر له انه لیس له امر ولا نهی مع ابی الطیب العلوی، فکتب له ابوه اعز نفسک. فأسری

علیه محمد بن طعج و ابوالطیب فی بستان له فقتله» (۳۱)

ابن عنبه (م ۸۲۸ ق) - نسب شناس بزرگ - نیز درباره نامبرده نوشته است: «كان من اكمل الناس مروءه و سماحه و صلحه رحم، و كثره معروف، مع فضل كثير و جاه واسع. و اتخذ بمدينه الاردن و هي طبريه ضياعاً، و جمع أموالاً، فحسده طعج بن جف الفرغانى، فدسّ اليه جنداً قتلوه فى بستان له بطبريه فى صفر سنه احدى و تسعين و مائتين، و رثته الشعراء» (۳۲)

متأسفانه صهیونیست‌ها پس از اشغال فلسطین، زیارتگاه مورد نظر را به یک کنیس یهودی به نام راحیل - مادر حضرت یوسف علیه السلام - تبدیل کردند. (۳۳)

۵. مزار سکینه دختر امام حسین علیه السلام در حيفا

در یک خانه مسکونی در محله غربی شهر حيفا، مزاری منسوب به سکینه دختر امام حسین علیه السلام وجود داشته که مردم تا واپسین سال‌های دوره عثمانی، نسبت به آن توجه داشته و آن را زیارت می‌کردند. اما پس از این دوره از بین رفت و محل آن فراموش شد و تنها نام «السیده سکینه» بر روی محله‌ای که مزار در آن قرار داشت، باقی ماند. (۳۴)

۶. قبر فضل بن عباس بن عبدالمطلب

فضل بن عباس بن عبدالمطلب، پسر عموی گرامی حضرت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و امیرالمؤمنین علیه السلام است. مادرش ام‌الفضل لبابه صغری دختر حارث هلالی، خواهر میمونه همسر رسول خدا صلی الله علیه و آله بود. (۳۵) فضل بن عباس با وجود سن کم خود، از صحابه جلیل‌القدر پیامبر صلی الله علیه و آله بود. به نوشته یعقوبی مورخ بزرگ مسلمان، پس از حادثه سقیفه و خودداری امام علی علیه السلام از بیعت با ابوبکر، فضل بن عباس یکی از صحابه پیامبر صلی الله علیه و آله بود که در کنار امام علی علیه السلام ایستادند و با خلیفه اول بیعت نکردند. (۳۶) همچنین نقل شده است که در زمان محاصره عثمان - خلیفه سوم - که به قتل وی منجر شد، فضل بن عباس در پاسخ به اشعار ولید بن عقبه بن ابی‌معیط که

عثمان را بهترین مردم بعد از پیامبر ﷺ و خلیفه اول و دوم دانسته بود، اشعاری را در دفاع از امیرالمؤمنین عَلَيْهِ السَّلَامُ سرود که دو بیت زیر بخشی از آن است: (۳۷)

الا إن خير الناس بعد محمد
و وصی النبی المصطفی عند ذی الذکر
و أول من صلی و صنو نبیه
و أول من أردی الغواہ لدی بدر

درباره تاریخ و محل وفات وی اختلاف نظر وجود دارد. به قولی در سال ۱۳ ق در دوره خلافت ابوبکر در واقعه اجنادین یا مرج الصفر - از جنگ‌های مسلمانان با رومیان - به شهادت رسید. به قول دیگری نیز در سال ۱۸ ق در دوره خلافت عمر در طاعون عمواس از دنیا رفت. (۳۸) اما ظاهراً قول دوم مشهورتر است و مورخان بیشتری آن را تأیید کرده‌اند. (۳۹) به هر حال، عمواس منطقه‌ای در فلسطین در نزدیکی شهر رمله بوده است و امروزه بر سر جاده بیت المقدس به یافا (= تل آویو) در نزدیکی شهر رمله، زیارتگاهی منسوب به فضل بن عباس وجود دارد و بر روی قبر او کتیبه‌ای حاوی نام وی قرار دارد. (۴۰)

۷. قبر هاشم جد رسول خدا ﷺ در غزه

هاشم بن عبدمناف، جد گرامی پیامبر اسلام ﷺ است که طایفه بنی هاشم - از شاخه‌های قریش - به وی منسوب می‌باشد. نام اصلی وی «عمرو»، و لقبش هاشم بوده و در زمان خود، ریاست قریش و سقایت مسجدالحرام را برعهده داشته است. نسب شریف رسول خدا ﷺ با دو واسطه یعنی عبدالله و عبدالمطلب، به هاشم می‌رسد. بر اساس منابع تاریخی، او در یکی از سفرهای تجاری خود به شام، در شهر غزه از دنیا رفت. (۴۱) از میان منابع کهن، علی بن ابی بکر هروی در کتاب خود به وجود قبر هاشم در غزه اشاره کرده است. (۴۲) عبدالغنی نابلسی (۱۱۴۳ق) نیز در سال ۱۱۰۱ق آن را زیارت کرده و اشاره کرده است که این قبر در داخل غار کوچکی قرار دارد. (۴۳)

زیارتگاه هاشم، امروزه در مسجد تاریخی بزرگی از دوره عثمانی، در محله «حیّ

الدرج» غزه قرار دارد. در گذشته، مردم اموات خود را در اطراف زیارتگاه به خاک می سپردند و لذا محیط آن به قبرستان تبدیل شده بود. در نیمه قرن سیزدهم هجری، این قبرستان را از بین بردند و به جای آن، به دستور سلطان عبدالمجید اول عثمانی، مسجد کنونی را احداث کردند.^(۴۴) تاریخ بنای مسجد در کتیبه‌ای سنگی بر سردر شبستان آن، سال ۱۲۶۶ق ذکر شده است.

پلان مسجد شامل شبستانی در سمت جنوب و صحن نسبتاً وسیعی در سمت شمال است. شبستان مسجد دارای گنبد و گلدسته‌ای هشت ضلعی است. گرداگرد صحن را رواق‌ها و حجره‌هایی فرا گرفته است. رواق‌ها دارای گنبدهای کوچکی است و طاق آن‌ها بر ستون‌های سنگی مدور استوار است. مقبره هاشم در گوشه شمال غربی صحن مسجد قرار دارد و شامل اتاقی با پلان مربع و دارای گنبد نیم‌کره‌ای است.

پی نوشت ها:

۱۴. قصة مدينة المجدل وعسقلان، عبدالرحيم احمد حسين، ص ۸۲.
۱۵. المواعظ والاعتبار به ذكر الخطط والآثار (= الخطط المقرية)، احمد بن علي المقريزي، ج ۲، ص ۲۰۴.
۱۶. تاريخ المساجد الأثرية في القاهرة، حسن عبدالوهاب، ص ۸۲.
۱۷. الروضة البهية الزاهرة في خطط المعزية القاهرة، ابن عبدالظاهر المصري، عبدالله محيي الدين، ص ۳۰.
۱۸. المقريزي، همانجا.
۱۹. الهروي، همان، ص ۳۲؛ القزويني، همان، ص ۲۲۲؛ ابن بطوطه، محمد بن عبدالله المغربي، رحلة ابن بطوطه، ص ۶۰.
۲۰. القزويني، همانجا.
۲۱. انحاف الاعزة في تاريخ غزة، عثمان مصطفى الطباع، ج ۲، ص ۳۹۷.
۲۲. عبدالله مخلص، همان، ص ۱۳۸.
۲۳. همان، ص ۸۳.
24. Ashkelon
25. "Sacred surprise behind Israeli hospital". Los Angeles Times, May 21 2008.
۲۶. عبدالله مخلص، همان، صص ۱۴۰-۱۴۱.
۲۷. همان، ص ۱۳۸.
۲۸. الهروي، همان، ص ۱۹.
۲۹. البلاذري، همان، ج ۲، ص ۱۴۱؛ ابن عساكر، علي بن هبة الله، تاريخ مدينة دمشق، ج ۶۹، ص ۲۱۸؛ ابن خلكان، احمد بن محمد، وفيات الاعيان وأنباء أبناء الزمان، ج ۲، صص ۳۹۶-۳۹۷؛ الزركلي، ۱. احسن التقاسيم في معرفة الاقاليم، ابو عبدالله محمد بن احمد المقدسي، ص ۱۷۹.
۲. ر. ك: انساب الاشراف، احمد بن يحيى البلاذري، ج ۲، ص ۴۳؛ الاعلام، خيرالدين الزركلي، ج ۲، ص ۱۲۵.
۳. «الآثار الاسلامية في بلدي مؤتة والمزار»، الموسم، العدد ۴، ص ۱۰۷۴.
۴. الواقفي بالوقفيات، صلاح الدين خليل بن ايبك الصفدي، ج ۱۰، ص ۲۱۳.
۵. «الآثار الاسلامية في بلدي مؤتة والمزار»، همانجا.
۶. مراقد المعارف، محمد حرزالدين، تحقيق: محمد حسين حرزالدين، ج ۱، ص ۲۲۵، حاشيه محقق.
۷. «الآثار الاسلامية في بلدي مؤتة والمزار»، الموسم، العدد ۴، صص ۱۰۷۲-۱۰۷۳.
۸. تاريخ اليعقوبي، احمد بن ابي يعقوب بن جعفر اليعقوبي، ج ۲، ص ۳۹۱.
۹. كتاب السولة وكتاب القضاة، محمد بن يوسف الكندي، ص ۸۱.
۱۰. الاشارات الي معرفة الزيارات، علي بن ابي بكر الهروي، ص ۲۲. در زمان بازديد هروي، شهر عكا وبيشتر شهرهاي فلسطين در اشغال صليبيان بوده است.
۱۱. مشاهد آل البيت الاطايب في فلسطين، عبدالله مخلص، ص ۱۳۷.
۱۲. همان، ص ۱۳۶.
۱۳. آثار البلاد واخبار العباد، زكريا بن محمد القزويني، ص ۲۲۲.

منابع:

۱. «الآثار الاسلامية فى بلدتى المؤتة والمزار»، الموسم، العدد ۴، ۱۴۱۰ ق / ۱۹۸۹ م.
۲. ابن بطوطه، محمد بن عبدالله المغربى، رحلة ابن بطوطه، بيروت: دار صادر، ۱۴۱۲ ق / ۱۹۹۲ م.
۳. ابن خلكان، احمد بن محمد، وفيات الاعيان وأنباء أبناء الزمان، تحقيق: احسان عباس، بيروت: دار صادر، (لا.ت).
۴. ابن سعد، محمد، الطبقات الكبرى، بيروت، دار بيروت، ۱۴۰۵ ق / ۱۹۸۵ م.
۵. ابن سعيد الاندلسى، على بن موسى، المغرب فى حلى المغرب، تحقيق: كنوت تلكوست، ليدن: برييل، ۱۸۹۸ م.
۶. ابن شداد، عزالدين محمد بن على الحلبي، الاعلاق الخطيرة فى ذكر امراء الشام والجزيرة، دمشق: المعهد الفرنسى، ۱۳۷۵ ق / ۱۹۵۶ م.
۷. ابن عبدالبر، يوسف بن عبدالله القرطبى، الاستيعاب فى معرفة الاصحاب، تصحيح: عادل مرشد، عمّان: دار الاعلام، ۱۴۲۳ ق / ۲۰۰۲ م.
۸. ابن عبدالظاهر المصرى، محيى الدين عبدالله، الروضة البهية الزاهرة فى خطط المعزية القاهرة، تحقيق: ايمن فؤاد سيد، قاهره: مكتبة الدار العربية الاعلام، ج ۳، ص ۱۰۶.
۳۰. مقاتل الطالبين، على بن الحسين ابوالفرج الاصفهاني، ص ۵۴۸. نسب نامبرده چنين است: محمد بن حمزه بن عبدالله بن عباس بن حسن بن عبيدالله بن عباس بن اميرالمؤمنين (عليه السلام).
۳۱. المغرب فى حلى المغرب، ابن سعيد الاندلسى، على بن موسى، ص ۶.
۳۲. عمدة الطالب فى انساب آل ابي طالب، احمد بن على ابن عنبه، ص ۴۴۲.
۳۳. مساجد فلسطين تحت الاحتلال الصهيونى، يوسف، فرج الله احمد، ص ۱۰۶.
۳۴. عبدالله مخلص، همان، ص ۱۳۹.
۳۵. الاستيعاب فى معرفة الاصحاب، ابن عبدالبر، يوسف بن عبدالله القرطبى، ص ۶۰۳.
۳۶. اليعقوبى، همان، ج ۲، ص ۱۳۸.
۳۷. تاريخ الطبرى، محمد بن جرير الطبرى، ج ۳، ص ۴۴۹.
۳۸. ابن عبدالبر، همانجا.
۳۹. از جمله، رك: البلاذرى، همان، ج ۴، ص ۳۶.
۴۰. عبدالله مخلص، همان، ص ۱۴۱.
۴۱. الطبقات الكبرى، ابن سعد محمد، ج ۱، ص ۷۹؛ اليعقوبى، همان، ج ۱، ص ۲۸۲.
۴۲. الهروى، همان، ص ۳۳.
۴۳. الحقيقة و المجاز فى رحلة بلاد الشام و مصر و الحجاز، عبدالغنى النابلسى، ج ۱، ص ۴۳۵.
۴۴. اتحاف الاعزة فى تاريخ غزة، عثمان مصطفى الطباع، ج ۲، ص ۱۶۲.

- البلدان، بيروت: دار صادر، (لا.ت).
۹. ابن عساكر الدمشقي، على بن هبة الله، تاريخ مدينة دمشق، تحقيق: عمر بن غرامة العمروى، بيروت: دار الفكر، چاپ ۱، ۱۴۱۹ ق / ۱۹۹۸ م.
۱۰. ابن عنبه، احمد بن على، عمدة الطالب فى انساب آل ابى طالب، تحقيق: السيد مهدي الرجائي، قم: مكتبة سماحة آية الله العظمى المرعشى النجفى الكبرى، چاپ ۱، ۱۳۸۳ ش / ۱۴۲۵ ق / ۲۰۰۴ م.
۱۱. ابوالفرج الاصفهاني، على بن الحسين، مقاتل الطالبين، تحقيق: احمد صقر، قم: الشريف الرضى، چاپ ۲، ۱۳۷۴ ش / ۱۴۱۶ ق.
۱۲. الامين العاملى، السيد محسن، اعيان الشيعة، تحقيق: حسن الامين، بيروت: دار التعارف، ۱۹۸۶ م.
۱۳. البلاذرى، احمد بن يحيى، انساب الاشراف، تحقيق: محمود الفردوس العظم، دمشق: دار اليقظة العربية، ۱۹۹۸ م.
۱۴. حرز الدين، محمد، مراقد المعارف، تحقيق: محمد حسين حرز الدين، النجف: مطبعة الآداب، ۱۹۷۱ م.
۱۵. حسين، عبدالرحيم احمد، قصة مدينة المجدل وعسقلان، بى جا: المنظمة العربية للتربية والثقافة والعلوم، بى تا.
۱۶. الحموى، ياقوت بن عبدالله، معجم البلدان، بيروت: دار صادر، (لا.ت).
۱۷. الزركلى، خير الدين، الاعلام، بيروت: دار العلم للملايين، چاپ ۱۵، ۲۰۰۲ م.
۱۸. الصفدى، صلاح الدين خليل بن ايىك، الوافى بالوفيات، تحقيق: احمد الارناؤوط و تركى مصطفى، بيروت: دار احياء التراث العربى، چاپ ۱، ۱۴۲۰ ق / ۲۰۰۰ م.
۱۹. الطباع، عثمان مصطفى، اتحاف الاعزة فى تاريخ غزة، تحقيق: عبداللطيف زكى ابوهاشم، غزه: مكتبة اليازجى، چاپ ۱، ۱۴۲۰ ق / ۱۹۹۹ م.
۲۰. الطبرى، محمد بن جرير، تاريخ الطبرى، بيروت: مؤسسة الاعلمى.
۲۱. عبدالوهاب، حسن، تاريخ المساجد الاثرية، الهيئة المصرية العامة للكتاب، چاپ ۲، ۱۹۹۴ م.
۲۲. القزوينى، زكريا بن محمد، آثار البلاد واخبار العباد، بيروت: دار صادر، بى تا.
۲۳. الكندى، محمد بن يوسف، كتاب القضاة وكتاب الولاة، تحقيق: رفن گست، بيروت: مطبعة الآباء اليسوعيين، ۱۹۰۸ م.
۲۴. مخلص، عبدالله، «مشاهد آل البيت الاطايب فى فلسطين»، العرفان، مجلد ۳۳، ج ۲، صفر ۱۳۶۶ ق / كانون الاول ۱۹۴۶ م.
۲۵. المقدسى، ابو عبدالله محمد بن احمد، احسن التقاسيم فى معرفة الاقاليم،

- لیدن: بریل، چاپ ۲، ۱۹۰۹ م.
۲۶. المقریزی، احمد بن علی، المواعظ والاعتبار به ذکر الخطط والآثار (= الخطط المقریزية)، تحقیق: محمد زینهم - مديحة الشرفاوی، قاهره: مكتبة مدبولی، ۱۹۹۸ م.
۲۷. النابلسی، عبدالغنی، الحقیقة والمجاز فی رحلة بلاد الشام ومصر والحجاز، تحقیق: ریاض عبدالحمید مراد، دمشق: دار المعرفة، چاپ ۱، ۱۴۱۹ ق / ۱۹۸۹ م.
۲۸. الهروی، علی بن ابی بکر، الاشارات الی معرفة الزیارات، تحقیق: جانین سوردیل - طومین، دمشق: المعهد الفرنسي، چاپ ۱، ۱۹۵۳ م.
۲۹. الیعقوبی، احمد بن ابی یعقوب بن جعفر، تاریخ الیعقوبی، بریل: ۱۸۸۳ م.
۳۰. یوسف، فرج الله احمد، مساجد فلسطين تحت الاحتلال الصهيونی، دمشق: دار القلم، چاپ ۱، ۱۴۳۲ ق / ۲۰۱۱ م.
31. "Sacred surprise behind Israeli hospital", Los Angeles Times, May 21 2008.